

Piotr Gołdyn

Maryja w herbach miast polskich

Salvatoris Mater 2/2, 247-262

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Heraldyka jest nauką pomocniczą historii, która w ciągu ostatniego dziesięciolecia rozwija się bardzo prężnie, zwłaszcza jeśli chodzi o herby miast i gmin¹. Polska heraldyka miejska bogata jest w różnorodne treści symboliczne. Wśród tych treści znaczące miejsce zajmuje symbolika religijna, a zwłaszcza wyobrażenia świętych i NMP. Dlatego też artykuł ten poświęcony jest Maryi i jej wyobrażeniom w herbach miast polskich.

W pierwszej części w sposób dość skondensowany omówiona zostanie geneza heraldyki miejskiej, dalej mowa będzie o ikonografii maryjnej. Zasadniczą część artykułu stanowią opisy herbów miast² przedstawiających Matkę Bożą. W fazie końcowej przedstawione zostaną pokrótce atrybuty i symbole maryjne.

1. Kilka słów o herbach miejskich

Rodowodu herbu należy szukać w znakach bojowych umieszczonych przez rycerzy na tarczach i chorągwiach. Herb miejski jest późniejszy od rycerskiego, dlatego też bardzo często wzoruje się na rycerskim. Herby miejskie powstawały przeważnie na wzór wizerunku występującego na pieczęci miejskiej³.

W swej podstawowej wersji herb składa się z dwóch elementów: tarczy i godła.

Tarcza jest płaszczyzną, na której umieszcza się godło. Przybierała ona różne kształty, w zależności od epoki i miejsc, w których była tworzona⁴. Godła występujące w tarczy dzielimy według ich rodzaju. I tak możemy mówić o godłach zaszczytnych (geometrycznych), mobiliach herbowych (odmianach geometrycznych), godłach pospolitych i naturalnych, przedstawiających człowieka i przyrodę oraz godłach sztucznych, przedstawiających wyroby pracy ludzkiej. W herbach miejskich najczęściej występują godła pospolite⁵.

Piotr Gołdyn

Maryja w herbach miast polskich

SALVATORIS MATER
2(2000) nr 2, 247-262

¹ W. STRZYŻEWSKI, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999, 3.

² W opisie miast uwzględniono tylko początki ich powstania i lokacji, nie biorąc pod uwagę dalszych aspektów historycznych.

³ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, VII.

⁴ TAMŻE, VII-VIII.

⁵ TAMŻE, VIII.

W heraldyce ważną rolę odgrywa również barwa. Kolory tradycyjne to czerwień, błękit, zieleń i czern. Obok tych barw występują jeszcze dwa metale: złoto (żółty) i srebro (biały)⁶.

Herb miejski jest symbolem miasta i jego samorządu⁷. Jednakże herb oprócz funkcji reprezentacyjnych posiada również funkcje własnościowe i dlatego wykorzystywany jest w celach praktycznych. Jako symbol samorządu miejskiego ważny jest tak długo, jak długo istnieje dany samorząd. Herb jest także żywą tradycją przeszłości. Opowiada o dziejach narodu i miasta, trzeba jednak umieć go odczytać⁸.

Początkowo miasta, które otrzymywały prawa miejskie, same obierały sobie herb, umieszczając w polu tarczy elementy miejskie, takie jak baszty czy mury. Malowano też postać lub atrybuty świętego, patrona miejscowego kościoła lub fundatora; albo też herb właściciela miasta, po dokonaniu w nim nieznacznych przeróbek poprzez dodanie lub usunięcie jakiegoś elementu lub zmianę barw. Później herby nadawano najczęściej przy lokacji miasta⁹. Dzięki temu możemy mówić o różnorodności motywów występujących w herbach miejskich.

Wyobrażenia herbowe miast polskich można podzielić na grupy odnoszące się do motywów architektonicznych, świętych, królów i książąt, biskupów, a także rycerzy¹⁰. Herby o tematyce religijnej stanowią jedną z najliczniejszych grup. Najczęściej jest to patron miejscowego kościoła lub katedry. Święty występuje sam albo w otoczeniu murów i baszt, albo też w towarzystwie innego świętego. Wyobrażany jest schematycznie, przy zachowaniu ikonograficznej wierności i dokładności, z uwzględnieniem wszystkich przynależnych mu symboli i atrybutów¹¹.

Świętymi najczęściej pojawiającymi się w herbach miast polskich są: św. Jan Chrzciciel, św. Piotr, św. Michał, i oczywiście Matka Boża. Każdy z nich figuruje w herbach kilkunastu miast w Polsce¹². W naszych rozważaniach zajmiemy się wyobrażeniami Maryi w polskiej heraldyce miejskiej.

⁶ TAMŻE.

⁷ TAMŻE, VII.

⁸ M. GUMOWSKI, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, 5.

⁹ P. DUDZIŃSKI, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, 13.

¹⁰ M. GUMOWSKI, *Herby miast...*, 29.

¹¹ TAMŻE, 36.

¹² TAMŻE, 36-37.

2. Maryja w ikonografii

Aby mówić o wyobrażeniach Maryi w herbach polskich miast, konieczne jest uwzględnienie przedstawień ikonograficznych. Zanim jednak tego dokonamy, wyjaśnimy pojęcie ikonografii i jej podziały.

Ikonografia jest nauką pomocniczą historii i zajmuje się wyobrażeniami plastycznymi, niezależnie od tego, przez kogo są wykonane i jaką techniką – malowane, czy rzeźbione, czy też inne. Bada ona elementy symboliczne i treściowe; jako nauka pomocnicza historii, bada je jako źródła historyczne¹³.

Definicja ta jest prawie niezmienna od wielu lat. Podobną w treści przedstawił w XIX wieku A. Brykczyński. Według niego ikonografia jest to opisanie obrazów – obrazem nazywamy tu obraz olejny, rzeźbę, rysunek – przez które je poznajemy, rozumiemy i umiemy wytłumaczyć¹⁴.

Ze względu na zawartość treściową ikonografię możemy podzielić na świecką i religijną. Częścią ikonografii religijnej jest ikonografia chrześcijańska¹⁵. Początków ikonografii chrześcijańskiej należy szukać w rzymskich katakumbach. Chrześcijanie nadali jej z początku charakter ukryty, aby nie mogli zrozumieć jej poganie, później stała się jawna, upowszechniła się i rozrosła¹⁶.

Ikonografia chrześcijańska jest dziedziną obszerną. W skład jej tematyki wchodzi dogmatyka, katechetyka, liturgika, biblistyka, historia, a także symbolika chrześcijańska. Podstawowy podział ikonografii chrześcijańskiej wygląda następująco: 1) trynitarna, 2) mariologiczna, 3) angelistyczna, 4) liturgiczna, 5) katechetyczna, 6) hagiograficzna¹⁷.

Interesująca nas ikonografia mariologiczna to ikonografia mejsjańska. Obejmuje ona figury biblijne Maryi, symbole Ją oznaczające, prorocstwa o Matce Bożej, a także wyobrażenia ukazujące Jej udział w życiu Jezusa i przedstawienia samej Matki Bożej¹⁸.

Ikonografia maryjna, tak samo jak kult Matki Bożej, sięga początków chrześcijaństwa. Przedstawienia Maryi to niemalże podstawowy temat w sztuce sakralnej. Najstarsze wyobrażenia pochodzą

¹³ U. JANICKA-KRZYWDA, *Patron – Atrybut – Symbol*, Poznań 1993, 6.

¹⁴ A. BRYKCZYŃSKI, *Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej*, Warszawa 1894, 11.

¹⁵ U. JANICKA-KRZYWDA, *Patron...*, 6.

¹⁶ A. BRYKCZYŃSKI, *Podręcznik praktyczny...*, 11-12.

¹⁷ U. JANICKA-KRZYWDA, *Patron...*, 6.

¹⁸ TAMŻE.

z II wieku. Pojawiły się w malarstwie katakumbowym najpierw w scenach Zesłania Ducha Świętego i Wniebowzięcia, potem postać Maryi została wyodrębniona. Z malarstwa tego wykształciły się cztery główne typy przedstawień, będących inspiracją dla ikonografii maryjnej przez następne stulecia:

1. Platytera – Matka Boża z Dzieciątkiem stojąca lub tronująca;
2. Hodegetria – Maryja stoi trzymając Jezusa na lewym ręku, który błogosławi prawą ręką;
3. Nikopoja – Matka Boża na „tronie z Dzieciątkiem na kolanach;
4. Eleusa – Matka Boża z Dzieciątkiem, które obejmuje Ją za szyję¹⁹.

Wizerunki Matki Bożej mają szeroki zakres tematyczny, wypracowany przez wieki. Można go ująć w trzech głównych grupach:

1. Wizerunki nawiązujące do prawd wiary, upamiętniające wydarzenia z życia Maryi, np. Zwiastowanie, Nawiedzenie itp.²⁰.

Zwiastowanie w ikonografii przedstawia się najczęściej następująco: pokoik bądź izdebka domku nazaretańskiego. Maryja pogrążona w modlitwie klęczy pochylona nad księgą, na której widnieje napis *Oto panna pocznie i porodzi Syna* (Iz 7,14). Najważniejszym momentem zwiastowania była zgoda Maryi na wolę Bożą, dlatego też ta chwila powinna być przedstawiana. Maryja schyla głowę na słowa Boże, rękę kładzie na piersi na znak zgody. Archanioł stoi nad Maryją odziany w płaszcz i tunikę, w ręku trzyma berło, palmę lub zwój z napisem „Ave, gratia plena”, drugą ręką wskazuje na niebo, skąd został wysłany²¹.

Scena Nawiedzenia przedstawia spotkanie Maryi z Elżbietą, która wita Ją pocałunkiem. Niekiedy na widok Maryi Elżbieta klęka przed nią wypowiadając słowa *A skądże mi to, że Matka mojego Pana przychodzi do mnie?* (Łk 1, 44). Często też przedstawiana jest Elżbieta wychodząca naprzeciw Maryi²².

Wniebowzięcie przedstawia Matkę Bożą w obłoku z palmą w ręku. Nad głową aureola podtrzymywana przez aniołów. W dole obrazu apostołowie otwierający grób, w którym zamiast ciała Maryi znajdują lilie i róże²³.

2. Wizerunki nawiązujące do objawień maryjnych, np. Matka Boska Fatimska.

¹⁹ TAMŻE, 67.

²⁰ TAMŻE.

²¹ A. BRYKCZYŃSKI, *Podręcznik praktyczny...*, 77.

²² TAMŻE, 78.

²³ TAMŻE, 79.

3. Wizerunki wzorowane na tytułach i wezwaniach modlitewnych nadanych Matce Bożej, np. Matka Boska Karmiąca, Matka Boska Bolesna²⁴.

Obok wyżej opisanych wizerunków Maryi bardzo często w ikonografii, a także w wizerunkach herbowych pojawia się Matka Boża Niepokalanie Poczęta. Przedstawia się Ją frontalnie, z rękami opuszczonymi ku dołowi w geście łaski, stojącą na kuli ziemskiej oplecionej przez węza, którego głowę depcze bosą stopą. Inne przedstawienie związane jest z apokaliptyczną wizją św. Jana. Maryja stoi na sierpie księżycy, wokół głowy znajduje się nimb z dwunastu gwiazd, a cała postać otoczona jest promienistą mandorlą²⁵ z promieni. W niektórych przedstawieniach Maryja trzyma na ręku Dzieciątko. W przypadku kiedy na głowie Matki Bożej i Jezusa znajdują się korony, możemy mówić o odmianie wizerunku Maryi Niepokalanie Poczętej, jako Królowej Nieba i Ziemi²⁶.

Wspomnijmy jeszcze o ubiorze Maryi. Strój Madonny składa się z długiej szerokiej sukni, zamkniętej przy szyi, podwiązanej pasem. Rękawy sukni są wąskie. Suknia może być koloru białego lub czerwonego, okryta niebieskim płaszczem, spod którego widać dół sukni. Na głowie Matki Bożej biała chusta (welon) opadająca na ramiona i korona królewska. Nogi zasłonięte fałdami sukni, jeśli jedną z nich widać, to powinna być ona w sandale²⁷.

3. Miasta i herby

Spśród ponad ośmiuset miast polskich tylko jedenaście szczyti się w swoich herbach wizerunkiem Matki Boskiej. Jest to niewielka liczba, można rzec, że znikoma, ale właśnie dlatego warto o nich wspomnieć.

3.1. Baborów

Baborów – miasto w powiecie głubczyckim, w województwie opolskim. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1296 roku, jako o mieście Baurwitz. Założycielem miał być Bawor ze Strakoniec w Czechach. Po raz pierwszy jako miasto wymieniono je w 1340 roku, jako

²⁴ U. JANICKA-KRZYWDA, *Patron...*, 67.

²⁵ Mandorla – aureola w kształcie migdała otaczająca bóstwo lub świętego.

²⁶ U. JANICKA-KRZYWDA, *Patron...*, 67-68.

²⁷ A. BRYKCYŃSKI, *Podręcznik praktyczny...*, 73.

własność klasztoru dominikanek w Raciborzu, do których należał do roku 1810. W tym właśnie okresie w herbie Baborowa pojawiła się Najświętsza Maryja Panna i św. Elżbieta²⁸.

W herbie miasta widzimy scenę z życia Maryi. Jest to scena nawiedzenia. W polu żółtym dwie postacie kobiece, w błękitnych sukniach i białych welonach. Wokół głów aureole²⁹. Herb taki znany jest z pieczęci pochodzących z XVII wieku. Wizerunek nawiązuje do właściciela miasta - klasztoru dominikanek w Raciborzu³⁰. W XVIII wieku wizerunek został zniekształcony i zamiast Maryi i św. Elżbiety, w herbie pojawili się św. Piotr i św. Paweł lub św. Jan³¹.

3.2. Bardo

Bardo – miasto w powiecie ząbkowickim, w województwie dolnośląskim. Już w X wieku istniał tu gród obronny na pograniczu Śląska i Czech. Zniszczony został w 1096 roku przez króla czeskiego Brzetysława II. Odbudowany, wymieniony jest w bulli wrocławskiej z 1155 roku jako gród kasztelański Barda; od 1245 roku używano już nazwy – Bardo³². Miasto wchodziło w tym czasie w skład dóbr klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim³³.

Herb miasta przedstawia w żółtym polu siedzącą na czerwonym tronie Najświętszą Maryję Pannę w błękitnej szacie, która trzyma na lewym ręku Dzieciątko Jezus³⁴.

Wizerunek taki znany jest z siedemnastowiecznej pieczęci wyobrażającej tronującą Madonnę³⁵. Jest to nawiązanie do kultu romańskiej figury - Madonny tronującej - w miejscowym sanktuarium³⁶. Figura ta stała się bowiem wzorcem wizerunku herbowego miasta - ukoronowana Madonna siedzi na tronie, pośrodku Jezus trzymający w lewej ręce kulę ziemską, prawą błogosławi. W wizerunku napieczętym z XVII wieku całość otaczała aureola.

²⁸ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast polskich*, Warszawa 1998, 12.

²⁹ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 3.

³⁰ M. GUMOWSKI, *Herby miast...*, 122.

³¹ TAMŻE.

³² W języku staropolskim: *bardo* – wzgórze.

³³ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 16.

³⁴ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 4.

³⁵ W. STRZYŻEWSKI, *Treści symboliczne...*, 121.

³⁶ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 4.

3.3. Frombork

Frombork – miasto w powiecie braniewskim, w województwie warmińsko-mazurskim. Lokowane w 1278 roku na miejscu staropruskiego grodu jako *Castrum Domine Nostrae*. Niemiecka nazwa brzmiała *Frauenburg* – „miasto Pani”. Od 1288 roku Frombork stał się siedzibą diecezji warmińskiej, a w 1310 roku otrzymał prawa miejskie lubeckie³⁷.

W herbie miasta widnieje w czerwonym polu tarczy wizerunek Madonny patronki miejscowej katedry. Postać Matki Bożej umieszczona jest pomiędzy białymi blankowymi murami. Poniżej mury miasta zamknięte bramą o złotych wrotach³⁸.

Wizerunek taki występuje na najstarszej, czternastowiecznej pieczęci. Przedstawia on bramę miejską z dwiema wieżami, między którymi znajduje się postać Maryi. W XVI wieku powstały nowe pieczęcie. Dwie z nich przedstawiały bramę forteczną z dwiema wieżami, ale bez Madonny, trzecia w przeciwieństwie do poprzednich zawierała tylko postać Matki Bożej. W XVII i XVIII wieku pojawiły się pieczęcie, które także nie zawierały wizerunku Maryi, co było przyczyną tego, że niektórzy heraldycy w miejscu gdzie powinna znajdować się Matka Boska umieszczali trzecią wieżę³⁹.

Kolory przytoczone wyżej zgodne są z propozycją M. Gumowskiego, która określa barwy następująco: mury koloru białego, postać Maryi w niebieskiej sukni i złotej aureoli, tło koloru czerwonego⁴⁰.

3.4. Głogów

Głogów - miasto powiatowe w województwie dolnośląskim. We wczesnym średniowieczu był tu plemienny ośrodek słowiański Dziadoszan, zaś w państwie pierwszych Piastów pełnił rolę warowni na zachodnich rubieżach kraju. W polskiej tradycji patriotycznej zapisał się Głogów dzielną obroną miasta przed wojskami cesarza Henryka V w 1109 roku. W bulli wrocławskiej z 1155 roku wymieniany jest jako gród kasztelański. Przechodził różne koleje losu, zmieniając swą przynależność terytorialną⁴¹.

³⁷ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 157.

³⁸ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 47.

³⁹ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby miast pomorskich*, Toruń 1939, 44-45.

⁴⁰ TAMŻE, 45.

⁴¹ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 181.

Przez wiele wieków Głogów używał kilku herbów z różnymi wizerunkami. Przedstawiały one orla dolnośląskiego, Madonnę, herb Korwin i literę „G”. W 1755 roku wszystkie te godła weszły w skład jednej, pięciopolowej tarczy herbowej⁴².

Maryja w herbie Głogowa znajdowała się już w XV wieku. W 1490 roku została zastąpiona herbem Korwin, w celu podkreślenia, że miasto jest własnością Macieja Korwina. W 1504 roku Zygmunt Jagiellończyk nakazał władzom miasta wrócić do wcześniejszego herbu z wizerunkiem Matki Bożej promienistej⁴³. Ciekawym zjawiskiem jest to, że miasto od tego czasu, aż do XVIII wieku posługiwało się pieczęcią z wyobrażeniem Maryi, a herb miasta przedstawiał srebrną literę „G” w czerwonym polu⁴⁴.

Na pieczęci Głogowa z 1326 roku Maryja przedstawiona jest w postaci tronującej. Matka Boża w koronie, z Dzieciątkiem na lewym ramieniu siedzi pod wczesnogotyckim baldachimem. W XV wieku wizerunek uproszczono, zastępując tron zwykłą ławą. W 1504 roku w dokumencie Zygmunta Jagiellończyka znalazła się wzmianka o „Najświętszej Maryi Pannie w słońcu”, a więc Madonnie w mandorli. Ostateczny wizerunek przybliżony do wizerunku Matki Boskiej Zwycięskiej ukształtował się dopiero w XVIII wieku⁴⁵.

Postać Maryi w herbie Głogowa - patronki miejscowego kościoła - jest najstarszym Jej wyobrażeniem na Śląsku⁴⁶.

3.5. Iława

Iława – miasto powiatowe w województwie warmińsko-mazurskim. W 1305 roku lokowali je Krzyżacy na prawie chełmińskim jako Eylan. W 1317 roku potwierdzono prawa miejskie dla Iławy, wtedy występującej pod zlatynizowaną nazwą Ylavia, a od 1343 roku Ilavia⁴⁷.

W błękitnym polu tarczy umieszczona jest postać Matki Bożej w białej sukni i czerwonym płaszczu, trzymającej na lewym ręku Dzieciątko. Maryja siedzi na złotym tronie pod złotym baldachimem⁴⁸.

⁴² M. GUMOWSKI, *Herby miast...*, 170.

⁴³ W. STRZYŻEWSKI, *Treści symboliczne...*, 40.

⁴⁴ TAMŻE, 77.

⁴⁵ TAMŻE, 136.

⁴⁶ M. HAIŠIG, *Herb miasta Głogowa - jego geneza i symbolika*, w: *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, Zielona Góra 1970, 85.

⁴⁷ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 229.

⁴⁸ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 64.

Wizerunek Madonny nawiązuje do patronki miejscowej parafii, a także państwa krzyżackiego, które dało początek miastu⁴⁹.

Taki wizerunek wyobrażają zgodnie prawie wszystkie pieczęcie. Najstarsza pieczęć miasta pochodzi z XIV wieku, została ona przygotowana zaraz po lokacji miasta, w 1305 roku. Na pieczęci tej widnieje postać Matki Bożej siedzącej na tronie z Dzieciątkiem Jezus na lewym ręku i z berłem w prawym. Na głowie Maryja ma koronę. Tron w stylu gotyckim, ozdobiony dwoma spiczastymi wieżami i baldachimem. Po bokach dwie gałązki⁵⁰.

W XV wieku pojawiła się pieczęć z wyobrażeniem Matki Bożej nie pod baldachimem, ale wśród dwóch niskich wież. Pieczęć ta używana była prawie 400 lat. W wieku XIX używana była pieczęć, którą zrobiono na wzór pieczęci z XIV wieku⁵¹.

3.6. Janów Lubelski

Janów Lubelski jest miastem powiatowym w województwie lubelskim⁵². Założone zostało przez Katarzynę z Ostrogskich Tomaszową Zamoyską w 1640 roku, na mocy przywileju wydanego przez króla Władysława IV. Pierwotna nazwa brzmiała – Biała. Dopiero ordynat Jan Zamoyski przemianował je w 1653 roku na Janów⁵³.

W herbie Janowa Lubelskiego jest wizerunek Matki Boskiej w myśl przywileju z roku 1640. Jednakże nie istnieje żadna pieczęć przedstawiająca Madonnę, ani nie ma zachowanego żadnego wizerunku herbowego⁵⁴.

W XVIII wieku miasto posługiwało się pieczęcią wójtowską, z herbem Zamoyskich – Jelita. Zapomniano – z braku pieczęci i wizerunku herbu – o Madonnie i w roku 1847 zaprojektowano herb przedstawiający srebrne nożyce w czerwonym polu. Inny herb Janowa, dwupolowy, przedstawiał w górnym polu tarczy jelenia, w dolnym niedźwiedzia między drzewami. Brak jednak podstaw do ustalenia takiego wizerunku⁵⁵.

⁴⁹ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby...*, 91.

⁵⁰ TAMŻE, 91-92.

⁵¹ TAMŻE, 92.

⁵² J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 239.

⁵³ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959, 41; J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 240.

⁵⁴ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby...*, 41.

⁵⁵ TAMŻE.

Właściwy wizerunek herbu powinien przedstawić Maryję, zgodnie z nadanym w 1640 roku przywilejem królewskim. W błękitnym polu tarczy Matka Boska odziana w czerwoną suknię i biały płaszcz⁵⁶. Maryja trzyma na lewym ręku Dzieciątko⁵⁷.

Maryja w herbie Janowa nawiązuje do miejscowego sanktuarium, które swymi początkami sięga objawień z roku 1645⁵⁸. Według M. Gumowskiego w herbie Janowa widnieje wizerunek Matki Boskiej Janowskiej⁵⁹.

3.7. Lubin

Lubin – miasto powiatowe w województwie dolnośląskim. Znajdował się tu gród kasztelański, znany do 1226 roku jako (Lubyn). Na zachód od niego leżała osada targowa wymieniana w 1259 roku, która była własnością klasztoru cysterek z Trzebnicy. Miasto lokowano pod koniec XIII wieku. Prawa miejskie magdeburskie otrzymało około 1290 roku. Należało do księstwa legnickiego. W XIV i XV wieku było też odrębnym księstwem lubińskim⁶⁰.

Herb miasta przedstawia orła dolnośląskiego, który w miejscu głowy ma Madonnę z Dzieciątkiem. Wizerunek taki znany jest z czternastowiecznej pieczęci miasta⁶¹.

Wcześniejsze pieczęcie miasta zawierały zgoła odmienne wizerunki, choć na większości z nich występowała postać Matki Bożej z Dzieciątkiem. Jedna z pieczęci przedstawiała mury miejskie z bramą, pośrodku której ukośnie ułożona była tarcza z orłem śląskim, obok postacie św. Barbary i św. Agnieszki. Ponad murem postać Madonny między dwoma wieżami i dwoma śląskimi orłami. Na innej pieczęci Maryja została zastąpiona przez świętą Jadwigę trzymającą w ręku kościół, a raczej klasztor w Trzebnicy, którego była fundatorką⁶².

Obecny herb znany jest z sekretnej pieczęci miasta Lubina, wyobrażającej właśnie dolnośląskiego orła z Matką Bożą zamiast głowy. Jest to bardzo oryginalne i nigdzie indziej nie spotykane połączenie.

⁵⁶ TAMŻE.

⁵⁷ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 67.

⁵⁸ *Z dawna Polski Tyś Królową*, red. R. SZYM CZYK, Szymanów 1990, 461.

⁵⁹ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby...*, 41.

⁶⁰ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 425.

⁶¹ M. GUMOWSKI, *Herby miast...*, 222.

⁶² TENŻE, *Najstarsze pieczęcie miast polskich w XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, 134-135.

czenie Madonny - patronki miasta z orłem książęcym - godłem panującego księcia⁶³.

3.8. Pasym

Pasym – miasto w powiecie szczycieńskim, w województwie warmińsko-mazurskim. W VI-VIII wieku na jeziorze Kalwa istniał gród pruski, który po odbudowie w 1254 roku przeszedł na własność biskupów warmińskich. W 1326 roku nad brzegiem jeziora powstała osada Heinrichswalde, w której około 1350 roku Krzyżacy wzniesli zamek obronny. Obok zamku rozrosła się osada zwana Passenheim⁶⁴, na cześć komtura elbląskiego Zygryda von Passenheima, a która w 1386 roku otrzymała prawa miejskie. W 1945 roku Pasym utracił prawa miejskie, które odzyskał dopiero 1 stycznia 1997 roku⁶⁵.

Herb Pasymia przedstawia Matkę Bożą w niebieskiej szacie, trzymającą na lewym ręku Dzieciątka, a w prawym ręku złote berło zakończone kwiatem lilii. Wokół głowy Maryi i Jezusa widnieją złote aureole. Spod sukni Maryi wystają białe stopy. Maryja stoi na zielonej murawie pod gotyckim czerwonym baldachimem lub czymś w rodzaju bramy. Tło tarczy jest szare⁶⁶.

Wizerunek Maryi w herbie Pasymia tłumaczyć można tym, że miasto zostało założone i przez długi czas znajdowało się w rękach Krzyżaków, czyli Zakonu Najświętszej Maryi Panny, którego Maryja była patronką. Herb znany jest z pieczęci nadanej przez mistrza krzyżackiego Konrada Zoellner von Rothenstein, wraz z podniesieniem wsi do rangi miasta⁶⁷.

3.9. Supraśl

Supraśl – miasto w powiecie białostockim, w województwie podlaskim. Od 1500 roku istniał tu klasztor, do którego przenieśli się bazylianie z Gródka, ufundowanego dwa lata wcześniej przez wojewodę nowogrodzkiego Aleksandra Chodkiewicza⁶⁸. Prawa miejskie Supraśl otrzymał dopiero w 1834 roku⁶⁹.

⁶³ TAMŻE, 134.

⁶⁴ Ciekawostką jest to, że nazwa ta urzędowo utrzymała się do 1945 roku.

⁶⁵ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon miast...*, 619.

⁶⁶ Herb został opisany na podstawie wizerunku umieszczonego w *Leksykonie miast polskich*, J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykon...*, 619; *Statut Gminy Pasym*, s. 1.

⁶⁷ Z. i M. STOPA, *Pasym i okolice*, Olsztyn 1970, 48-49.

⁶⁸ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykonie miast...*, 841.

⁶⁹ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 216.

Herb miasta przedstawia scenę Zwiastowania, widzimy zatem w białym polu Matkę Boską w czerwonym płaszczu i błękitnej sukni. Przed Maryją profilowo ujęty stoi anioł w czerwonej tunice i niebieskim płaszczu z kwiatem lilii na długiej lodydze. Głowy obu postaci otaczają złociste aureole⁷⁰.

Herb miasta w takim kształcie uchwalony został przez Radę Gminy i Miasta w Supraślu 27 czerwca 1990 roku⁷¹. Scena Zwiastowania w herbie miasta nawiązuje do wybudowanej w 1503 roku przez bazylianów cerkwi pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁷². Zresztą cały rozwój Supraśla wiąże się nierozdzielnie z zakonem bazylianów⁷³.

Wynika z tego, że herb w opisanej wyżej postaci nie był znany od początku istnienia miasta, ściślej mówiąc od momentu otrzymania przez Supraśl praw miejskich, a tym samym przywileju używania herbu. Tłumaczyć to możemy tym, że okres w którym miasto otrzymało prawa miejskie, to czas zaborów i czas kiedy zaborca nakazywał w miejsce pieczęci i herbów miejskich używać godła państwa rosyjskiego i pieczęci z dwugłowym czarnym orłem, trzymającym w szponach tarczę z białym polskim orłem w koronie⁷⁴.

3.10. Sztum

Sztum – miasto w powiecie malborskim, w województwie pomorskim. We wczesnym średniowieczu znajdował się tu gród pruskich Pomezanów, zdobyty i zniszczony około 1235 roku przez Krzyżaków. Na tym miejscu w latach 1330-1335 wzniesiono dla wójta krzyżackiego zamek obronny. W 1410 roku zamek został zdobyty przez wojsko polskie i do 1772 roku należał do Polski. Obok zamku powstała osada, która w 1416 roku otrzymała chełmińskie prawa miejskie.

⁷⁰ TAMŻE.

⁷¹ Uchwała Nr IV/12/90 Rady Miasta i Gminy Supraśl z dnia 27 czerwca 1990 r. w sprawie ustalenia herbu miasta Supraśl.

⁷² W. MONKIEWICZ, *Białystok i okolice*, Warszawa 1979, 120.

⁷³ Wskutek nieporozumień w Gródku, miejscu pierwotnego osiedlenia się bazylianów, według miejscowej legendy, bazylianie puścili na wody rzeki Supraśli krzyż z zapalonymi świecami. Szli za tym krzyżem, a w miejscu, w którym krzyż się zatrzymał, wybudowali nowy klasztor. Było to w roku 1500. TAMŻE, 120.

⁷⁴ M. ADAMCZEWSKI, *Herby i pieczęcie Uniejowa*, w: *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. SZYMCZAK, Łódź-Uniejów 1995, 458.

Herb miasta to tarcza koloru czerwonego z wizerunkiem Najświętszej Maryi Panny w błękitnej sukni i białym płaszczu, trzymającej na lewym ręku Dzieciątka Jezus⁷⁵.

Jednakże, zanim herb ten wszedł na stałe do użytku, miasto posiadało inny herb, widniejący na pieczęci wójtowskiej. Był to herb ofiarowany przez arcyksięcia Albrechta austriackiego, który w czasie podróży do Prus, w 1377 roku, właśnie w Sztumie pasowany był na rycerza. Z wdzięczności ofiarował swój herb miastu. Jest to herb austriacki - biały poziomy pas na czerwonym tle⁷⁶.

Pieczęć i herb z wizerunkiem Matki Bożej pojawiły się dopiero w XV wieku. Podobnie jak w przypadku Ławy, Maryja jest patronką miejscowego kościoła i zakonu krzyżackiego. Na pieczęci tej widzimy stojącą Madonnę z Dzieciątkiem na lewym ręku⁷⁷.

W XV wieku pojawiły się także dwie inne pieczęcie. Na pierwszej Madonna przedstawiana jest w koronie, z berłem, otoczona czterolukową ramką. Na drugiej Maryja nie ma berła i usunięta została ramka. Taki sam wizerunek pojawił się na pieczęci z XVI wieku. W roku 1772 pojawiła się pieczęć i herb wyobrażające Matkę Bożą w tarczy trzymanej przez czarnego, pruskiego orła⁷⁸.

3.11. Wolsztyn

Wolsztyn jest miastem powiatowym w województwie wielkopolskim. Znany był już od XV wieku jako Fulsztyn. Jako miasto wymieniane jest w roku 1452. Obecna nazwa Wolsztyn znana jest od 1510 roku. Od samego początku Wolsztyn był miastem prywatnym i ośrodkiem rzemiosła i handlu⁷⁹. O wielkości miasta może świadczyć chociażby to, że na wyprawę malborską w 1458 roku Wolsztyn wystawił tylko 4 pieszych⁸⁰.

Treść herbu Wolsztyna nawiązuje do Matki Boskiej, która jest patronką miejscowego kościoła⁸¹. Kościół ten – obecnie barokowy, z lat 1767-79 – nosi wezwanie Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej⁸².

⁷⁵ A. PLEWAKO, J. WANAG, *Herbarz miast...*, 223.

⁷⁶ M. GUMOWSKI, *Pieczęcie i herby...*, 152-153.

⁷⁷ TAMŻE, 153.

⁷⁸ TAMŻE.

⁷⁹ J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykonie miast...*, 1014.

⁸⁰ *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. II, Wrocław 1967, 320.

⁸¹ W. STRZYŻEWSKI, *Herby miejscowości województwa zielonogórskiego*, Zielona Góra 1989, 72.

⁸² J. KWIATEK, T. LIJEWSKI, *Leksykonie miast...*, 1015.

W herbie umieszczona jest postać Madonny z Dzieciątkiem w mandorli. Madonna stoi na półksiężycu, w ręku trzyma berło, a na głowie ma koronę. M. Gumowski przedstawił Maryję w czerwonej sukni i błękitnym płaszczu. Dzieciątko nie ma żadnego odzienia, a całość umieszczona jest w białym polu tarczy. Według M. Gumowskiego wizerunek taki występował na pieczęciach już w XVI wieku⁸³.

Zupełnie inaczej herb Wolsztyna przedstawił W. Strzyżewski. Według niego herb przedstawiający Madonnę znany jest z pieczęci miejskiej z 1637 roku, a więc dopiero z XVII wieku. W Strzyżewski przedstawił w błękitnym polu tarczy Madonnę odzianą w złote szaty i ze złotą koroną na głowie, stojącą na srebrnym półksiężycu. W prawej ręce Madonna trzyma berło, a na lewej ręce nagie Dzieciątko Jezus, obejmujące złote królewskie jabłko. Obie postacie otoczone są złotym płomienistym kręgiem. Jest to tzw. „Madonna płomienista” – charakterystyczny motyw dla sztuki sakralnej epoki baroku. W 1858 roku członkowie wolsztyńskiego bractwa kurkowego dokonali nieznacznej zmiany w wizerunku herbowym, owijając Dzieciątko białą pieluchą, wkładając równocześnie w lewą rękę Jezusa sferę⁸⁴.

4. Symbole wyobrazające Maryję w heraldyce

Liczba miast mających w swoich herbach postać Madonny wzrosnie, jeżeli weźmiemy pod uwagę atrybuty i symbole odnoszące się do Maryi. Najczęściej były to wizerunki ciał niebieskich i niektórych roślin⁸⁵.

Pierwszym symbolem utożsamianym z Maryją jest lilia przedstawiana jako wyobrażenie naturalnego kwiatu lub w formie stylizowanej, tzw. heraldycznej⁸⁶. Lilia jest emblematem królewskim. Biały kolor sprawił, że stała się symbolem niewinności, czystości, czystej duszy, a także Najświętszej Maryi Panny⁸⁷. Pojawia się również w sztuce chrześcijańskiej jako motyw towarzyszący scenie zwiastowania. Trzyma ją w ręku Archanioł Gabriel zwiastujący Maryi wolę Boga⁸⁸.

Kolejnym symbolem jest kwiat róży. Symbol ten funkcjonował od V wieku, kiedy to Maryję zaczęto nazywać „Różą pośród cierni”. Jednakże dopiero od średniowiecza różę odnoszono do Męki Chrystusa – różę koloru czerwonego i do Matki Bożej – różę kolo-

⁸³ M. GUMOWSKI, *Herby miast...*, 343.

⁸⁴ W. STRZYŻEWSKI, *Herby miejscowości...*, 72-73.

⁸⁵ TENŻE, *Treści symboliczne...*, 137.

⁸⁶ TAMŻE.

⁸⁷ P. DUDZIŃSKI, *Alfabet...*, 117.

⁸⁸ J. BALDOCK, *Symbolika chrześcijańska*, Poznań 1994, 120.

ru białego⁸⁹. Maryja jako „róża bez kolców”, czyli doskonała i wolna od grzechów⁹⁰. Róża symbolizuje Maryję ze względu na wezwanie z litanii loretańskiej – Różo Duchowna⁹¹.

Ostatnim, trzecim symbolem jest gwiazda. Choć jej wyobrażenie ma wiele znaczeń, symbolizuje również Maryję, jako „najjaśniejszą z gwiazd”⁹².

5. Zakończenie

W każdym z omawianych herbów postać Maryi jest nawiązaniem do Madonny jako patronki miejscowego kościoła. W dwóch przypadkach - Bardo i Janów Lubelski - mamy do czynienia z ujęciem kultu Matki Bożej w miejscowych sanktuariach maryjnych. W przypadku Fromborka Maryja jest także patronką miasta, którego nazwa z niemieckiego brzmi „Frauenburg” - Miasto Pani.

Jeśli spojrzymy na położenie geograficzne miast z herbami o tematyce maryjnej, to zauważymy, że większość miast leży na Śląsku i Pomorzu Gdańskim⁹³, czyli na terenach, które przez wiele lat pozostawały pod panowaniem niemieckim. Tylko trzy miasta leżą poza tymi terenami, są to: Janów Lubelski na Lubelszczyźnie, Supraśl niedaleko Białegostoku i Wolsztyn w Wielkopolsce.

Dziwi zatem dlaczego na ziemiach polskich⁹⁴, gdzie mieszka naród kochający Maryję, tak mało jest miast mających herby z Jej wizerunkiem?

mgr Piotr Goldyn

ul. 11 listopada 17/54
PL - 62-510 Konin
e-mail: piechu@konin.lm.pl

⁸⁹ W. STRZYŻEWSKI, *Treści symboliczne...*, 137.

⁹⁰ J. BALDOCK, *Symbolika...*, 131.

⁹¹ P. DUDZIŃSKI, *Alfabet...*, 145.

⁹² W. STRZYŻEWSKI, *Treści symboliczne...*, 137.

⁹³ Prawie wszystkie miasta na Pomorzu Gdańskim, o których mowa w tym artykule, zostały założone przez Zakon Krzyżacki.

⁹⁴ Chodzi o tereny, które - wyłączając okres zaborów - należały nieprzerwanie do Polski.

Mary in the crest of Polish cities

(Summary)

The lineage of the crest should be looked for in combative symbols placed by knights on their shields and standards. The city crest is subsequent to the knighthood one and often is modeled on it. City crests were created mostly on the model of the image placed on the city's seal.

Polish city heraldry is full of diverse symbolic contents. Among them the religious symbols take a high position, especially the images of the Saints. Since the Virgin Mary is the queen of All Saints, therefore, this article is devoted to the Madonna in the crests of Polish cities.

To talk about the Virgin Mary images placed on the crests of Polish cities, it is necessary to take into account the iconography images. The iconography related to the cult of the Virgin Mary goes back to the beginning of Christianity. The image of the Virgin Mary is nearly the basic theme in sacred art. The oldest images come from the second century. It appeared in catacomb paintings first, showing the scenes from the Pentecost and the Assumption. The figure of the Virgin Mary was emerged later on.

In Poland there are more than 800 cities. Eleven of them got the image of the Virgin Mary in its crest. These cities are: Baborów, Bardo, Frombork, Głogów, Hława, Janów Lubelski, Lubin, Pasym, Supraśl, Sztum and Wolsztyn. Apart from having the Virgin Mary in the crest of lots of cities there are also her symbols in the crests of other cities such as: a lily, a rose, and a star.

In each of the discussed crests, the figure of the Virgin Mary is a reference to the Madonna as the patron saint of the local church. In two cases – Bardo and Janów Lubelski – we deal with the cult of the Virgin Mary in the local Virgin Mary shrines. In case of Frombork, the Virgin Mary is also the patron of the city, which the original German name of which sounds „Frauenburg” – The City Of The Lady.

If we take a good look at the geographical location of the cities, which have their crests related to the cult of the Virgin Mary, we can see that the most of them are placed in Silesia (Śląsk) and Pomorze Gdańskie. Those places were the grounds which had been for many years ruled by the Germans. Only three cities are set behind the grounds of Germans. Those are Janów Lubelski on Lubelszczyzna, Supraśl near Białystok and Wolsztyn in Wielkopolska.